

87	RELIGIJA
91	Odnos med magijo in religijo
105	Pojmovanje smrti
107	Miti o izvoru smrti
109	Telo in duša
113	Strah pred smrtjo
117	Smrt na slovenskem podeželju
120	Povratniki
123	VEROVANJA
127	Vplivanje na vreme
132	Sonce
133	Vetrovi
135	Vplivanje na vreme v slovenski vasi
136	Toča
141	Vetrovi
142	Sonce
150	Božič
152	Kres
155	Kult ognja
156	Ogenj ob velikem postu
157	Velika noč
160	Obnavljanje hišnega ognja
161	Majske grmade
164	Ogenj ob vseh svetih
168	Pomen prazničnih ognjev
170	Solarna teorija
172	Očiščevalna teorija
175	Ubijanje kralja-boga

177	Čaščenje drevja
179	Čaščenje drevja v Evropi
181	Ubijanje onemoglih kraljev
183	Ubijanje duha drevesa
186	Ubijanje "duha vegetacije" na slovenskem podeželju
187	Sveti Jurij (jurjevo)
192	Pust (smrt kralja karnevala)
202	Ubijanje kralja karnevala drugod po svetu
205	TABUJI
206	Tabu železa
211	Tabu ostrin
213	Tabu las in nohtov
218	Tabu vozlov in obročev
225	Tabu do tujcev
233	ČLOVEKOVA DUŠA V NEVARNOSTI
237	Duša kot senca in zrcalna slika
240	Fotografija ali risba
241	Odras človekove duše na slovenskem podeželju
247	BOŽJEPOTNIŠTVO
249	Dediščina čaščenja malikov
255	Nastanek božjepotnih cerkva
261	Nadnaravne sile v izročilu
271	Legendno izročilo v času
277	Prenos vzporednic v prostoru
282	Kulturni pomen božjepotništva
285	INDEKSI
307	BIBLIOGRAFIJA

UVOD

Človek se je že v najstarejših obdobjih svojega obstoja srečeval z naravnimi silami, ki so kruto krojile njegovo življenje. Ko je bil človek nabiralec sadežev, še posebej pa kasneje, ko se je oprijel lova, živinoreje in poljedelstva, je že skušal vplivati na vremenske razmere. Pozimi se je proti mrazu bojeval z ognjem, kateremu je kmalu pripisoval nadnaravno ali celo božansko moč. Skušal je preprečiti bližajoče se nevihte, ob suši je želel vplivati na oblake, da bi dež namočil zemljo, ob povodnji pa je deževje skušal ustaviti.

V celotni zgodovini človeštva so bile za "mislečega dvonožca" ena najhujših nadlog boleznine tako med živino kot med ljudmi. In prav ob boleznih se je človek bojeval s smrtjo; s svojo primitivno logiko se ji je namreč hotel zoperstaviti. Fenomenu smrti se je človek skušal upreti že v najzgodnejših obdobjih svojega obstoja, zato ni čudno, da so po vsem svetu med primitivnimi ljudstvi nastajali številni miti o izvoru smrti in nesmrtnosti. Ob vsem tem pa lahko ugotavljamo, da so bili v človeškem življenju že od najstarejših dob navzoči tudi boji proti temi in poskusi, da bi dobro zmagalo nad zlim.

Danes le s težavo ugotavljamo, ali je starejša magija ali religija. Najbrž sta se oba miselna procesa razvijala nekako sočasno, četudi kaže, da je magija vendarle starejša od religije. Zavedati pa se moramo, da je magija v svojih zgrešenih naravnih zakonitostih neprimerno bližja sodobni znanosti kot religija.

Magija namreč ne priznava nadnaravnih sil in vsemogočnih božanstev. Njeno načelo je, da je vse dogajanje v naravi posledica naravnih zakonov, na katere pa lahko človek s svojim razumom in dejanji vpliva in si tako podreja naravne sile v svoje dobro. Vse kaže,

da je človek ob svojem delu spoznal, da so si nekateri naravni pojavi podobni. Tako je začel verjeti v sicer domnevne zakonitosti, da je posledica podobna ali celo povsem enaka svojemu vzroku.

Homeopatska ali imitativna simpatična magija je postala najpomembnejše "čarovno orodje" za uravnavanje naravnih sil in preprečevanje bolezni, torej sredstvo, s katerim je skušal preprost človek premagati temo zla in sovražnega. Sprva je magija primitivnim ljudstvom služila le v dobre namene, kasneje pa se je pričela uporabljati tudi za zla dejanja. Rojena je bila "črna magija", ki je v verovanju primitivnega človeka kmalu postala znatno pomembnejša od "bele magije".

Človek torej z magičnim "čaranjem" ni več uravnaval le vremena ali boljše rodovitnosti polj in živine v hlevu. Boj svetlobe proti temi se je čestokrat preobrazil v boj teme proti svetlobi, ko je človek v svoji zlobi do sočloveka z magijo skušal pričarati nevihte, povodnji, točo ali sušo in svojemu sovražniku povzročati bolezni ali celo smrt.

Najbrž se je šele s pojavom "črne magije" dokončno uveljavila tudi magija prenosa oziroma "prenosna magija", ki je temeljila na napačno zasnovanem naravnem zakonu, da so deli telesa, ki so bili nekoč v sestavi, vedno v sestavi, tudi tedaj, ko je njihov fizični stik že zdavnaj prekinjen. "Prenosna magija" je neukim ljudem največkrat služila ubijanju ali povzročanju bolezni na velike razdalje.

Hkrati z magijo se je v miselnosti preprostega človeka razvijala tudi tako imenovana protimagija. Primitivni človek je bil namreč prepričan, da se lahko proti magičnim "čarovnijam" bojuje le z magijo, ki "čar" uniči ali vsaj omili. Torej imamo spet opraviti s človekovim poskusom boja svetlobe s temo oziroma poskusom zmage nad zlim.

Čeprav je verovanje v magijo morda staro skoraj toliko kot človeški

rod, primitivna ljudstva po svetu še vedno posegajo po magičnih sredstvih. In kar je še zanimivejše, vero v magično "čaranje" še danes srečujemo celo v civiliziranih družbah, zlasti med kmečkim življem kot predstavnikom tradicionalne družbe. Danes - sicer bolj po šegi in navadi kot pa iz neke resnično globoke vere - se tudi slovenski kmet zateka k magiji. V odročnih hribovitih predelih še vedno neredkokdaj srečamo starega očanca ali kmečko mamico, ki ob boleznih bolj zaupa magiji kot pa mestnemu zdravniku.

Boj med svetlobo in temo je še očitneje izražen ob letnih sončnih solsticijih. Vrsta verovanj na eni strani še kaže na prastara magična početja, saj mnogi še ohranjeni ljudski običaji vsebujejo načelo magične homeopatije. Zažiganje kresov ali žganje "božičnega panja" si brez dvoma lahko razlagamo kot homeopatsko pomoč umirajočemu soncu, da le-to ne bi oslabelo na svoji nebesni poti in da bi ponovno dobilo svojo toploto. Magična čarovna načela naj bi ob pomladnih praznikih dokončno opravila s temo in mrazom odhajajoče zime in dala moč novorojenemu soncu in bližajoči se pomladi.

Prav ob letnih sončnih solsticijih in ob stiku zimskega obdobja s pomladjo se srečujemo z verovanji, ki bi jih že lahko prištevali k religiji. Nekdanje čaščenje staroslovanskega božanstva Radgosta - uničevalca zimskega mraza in teme - je kasneje nasledil Zeleni Jurij, znanilec pomladne toplote.

Čeprav so se mnogi običaji ob pustovanju ohranili vse do današnjih dni, danes le še redkokdo ve, zakaj mora Pust umreti na višku svojih moči. Le malokdo se zaveda, da je v teh običajih ohranjena prastara vera o smrti "božanskih kraljev", še preden se je postaralo njihovo umrljivo telo. To pa zato, da bi se njihova nesmrtna "duša" lahko ponovno reinkarnirala v zdravem, močnem in mladem telesu. Ker pa

tudi pustovanje sovпада z obhajanjem pomladanskih praznikov, je popolnoma očitno, da je umor "kralja-boga" oziroma Pusta ali Kurenta vsaj simbolično obračun z odhajajočo zimo, medtem ko se nesmrtna duša plodnosti "kraljevskega boga" reinkarnira v prihajajoči topli in mladi pomladi. Tako se zopet srečamo z bojem med svetlobo in temo, ko svetla in topla pomlad zmaga nad mrzlo in temno zimo.

Podobni so tudi običaji, v katerih lahko slutimo sledi prastarih verovanj v "duha drevesa" oziroma plodnosti in vegetacije. Tudi jurjevo, ki ga je kasneje krščanska Cerkev spremenila v god sv. Jurija, je pomladanski praznik. Zeleni Jurij je znanilec pomladi, ki pa mora ob koncu obredja prav tako umreti kot Pust ali Kurent. Majsko drevo, "maj" ali "mlaj", je očitno podoba drevesnega božanstva, ki tudi umre, da bi se njegova nesmrtna duša reinkarnirala v porajajoči se pomladi.

Religija kljub vsemu nikoli ni mogla izpodriniti po vsej verjetnosti starejše magije. Danes lahko le s težavo govorimo o čisti magiji in najbrž tudi o povsem čisti religiji. Obe miselni načeli se namreč med seboj prepletata in sestavljata celoto tradicionalnih verovanj. Ob vrsti čarovnij, ki jih prištevamo tako k magiji kot tudi k religiji, naletimo na "obrobna verovanja", ki dopolnjujejo tako prvo kot drugo. Gre predvsem za tako imenovane tabuje - vrsto prepovedi in zapovedi, katerih izvor je danes težko pojasniti, čeprav lahko najdemo vzporedna verovanja po vsem svetu. Ni pa dvoma o tem, da so tabuji sestavni del ljudskega verovanja in da so se v marsičem ohranili tudi na slovenskem podeželju.

Na popolnoma religiozna tla stopamo, kadar razpravljamo o človeški duši, ki je po tradicionalnem verovanju podvržena mnogim nevarnostim. Da bi se tem nevarnostim ognili, moramo uporabiti vrsto magičnih receptov, predvsem pa se strogo držati zapovedi in

prepovedi tabujev. Tudi v takšnih primerih imamo - vsaj ponekod - spet opravka z bojem svetlobe in teme.

Še običajneje se z bojem med svetlobo in temo srečujemo po nastopu krščanstva. Krščanska Cerkev se je držala modrega pravila: pusti svetišče, le namesto malika postavi na oltar svetnika. Iz tega razloga je v svojo ikonografijo sprejela vrsto prastarih poganskih božanstev. Vzemimo samo primer sv. Lucije, svetnice, ki ima svoj god v obdobju najhujšega zimskega mraza. Ni dvoma, da je sv. Lucija nadomestila neko prastaro pogansko sredozimsko demonko, saj mnogi običaji ob Lucijinem dnevu nesporno kažejo na predzgodovinska verovanja, ki so kasneje prešla tudi na druge zimske svetnike, kot na primer na Tomaža²¹ Andreja. Vendar pa Lucija zmaguje nad temo in nad zlom poganskega božanstva, saj že samo ime Lucija (lat. *lux*) pomeni svetlobo.

V boju med svetlobo in temo je nedvomno izražen tudi krščanski boj s poganstvom. Danes ni nobene dvoma več, da boj sv. Marjete z zmajem oziroma pozojem simbolično predstavlja zmago svetlega in dobrega krščanstva nad temnim in zlim poganstvom. Podobno vlogo ima v krščanski ikonografiji tudi lik sv. Jurija.

Dejstvo, da je bilo mnogo Marjetinih cerkva in cerkvic, neredkokdaj pa tudi kapelic pozidanih na ostankih nekdanjih poganskih templjev ali predzgodovinskih gradišč, dokazuje, da Marjetin boj z zmajem res predstavlja boj krščanstva s poganstvom. Manj je namreč primerov, ko so cerkve sv. Marjete nastajale na močvirjih ali ob zamočvirjenih jezerih. Običajno le takrat, ko se je morala svetnica bojevati z jezerskim pozojem.

Da simbolika boja med svetlobo in temo ter zmago krščanstva nad krivoverstvom dejansko obstaja, dokazuje tudi vrsta pripovedi iz turškega obdobja. V božjepotnih legendah se je ohranilo več pripovedi, kako je neka neznana sila - pogosto kar sam svetnik - pregnala

krivoverskega Turka izpred krščanskega cerkvenega tabora. Na tradicionalno krščansko simboliko - zmago krščanske dobrote in svetlobe nad krivoversko temo in zlom - kažeta dejstvi, da v teh legendah vedno zmaga krščanstvo in da je krivoverni Turek vedno poražen.

Še in še bi lahko naštevali primere, v katerih je očitno izražen ali pa vsaj nakazan boj med svetlobo in temo in običajna zmaga prve.

Mnogi stari običaji in šege so tudi na slovenskih tleh že zdavnaj izgubili svoj pomen, predvsem pa svoj prvotni izvor. Knjiga, ki je pred nami, je torej poskus, da bi nekatera stara verovanja in šege bolje razumeli, in napotilo, da bomo o starih vražah in šegah, ki počasi, a zanesljivo izginjajo, začeli poglobljeneje razmišljati.